

EKONOMIJA ZNANJA I INTELEKTUALNA SVOJINA U KONTEKSTU DRUŠTVENOG RAZVOJA SRBIJE – STUDIJA SLUČAJA

Žaklina Jovanović

Centar za strateška istraživanja nacionalne bezbednosti CESNA B,
Beograd, Republika Srbija

Slobodan Nešković*

Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu,
Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment

Zoran Kostić

Centar za strateška istraživanja nacionalne bezbednosti CESNA B,
Beograd, Republika Srbija

Pod uticajem procesa globalizacije u poslednjih nekoliko desetina godina došlo je do niza promena, koje su transformisale svetsko tržište i uticale na poslovno okruženje. Stvaranje materijalnih vrednosti sve više je rezultat nematerijalnih faktora, a proizvodnja se temelji na znanju, sposobnosti i inovativnosti zaposlenih. To povećanje udela znanja u novostvorenoj vrednosti glavna je karakteristika nove ekonomije 21. veka, koja se naziva Ekonomija znanja (engl. Knowledge Economy). U prošlosti su neophodni resursi za postizanje društvenog rasta i razvoja bili kapital, prirodni resursi i rad, dok se u današnjoj ekonomiji, zasnovanoj na znanju, ta značajnost pomera ka intelektualnom potencijalu, posebno intelektualnoj svojini. Ovaj resurs postao je veoma moćan alat i temelj kreiranja drugih vrednosti u savremenom poslovanju. U skladu sa novonastalim trendovima, uspešna budućnost i put rasta i razvoja svake zemlje, a samim tim i Srbije, jeste privreda koja je utemeljena na zaštićenim intelektualnim znanjima.

Ključne reči: *globalizacija, ekonomija znanja, intelektualna svojina, Srbija, konkurentnost*

Uvod

Poslednja dekada dvadesetog veka posvedočila je da je počeo period globalizacije, koji je okarakterisan globalnom konkurencijom, prodorom standarda svetskog tržišta i međunarodnom orijentacijom svih organizacija. U tako globalizova-

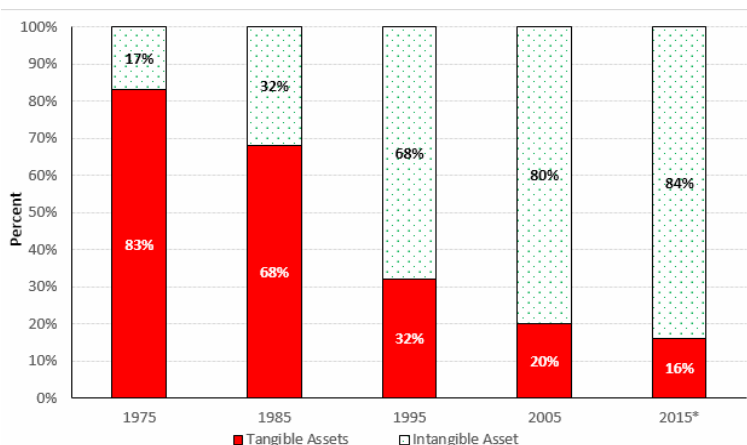
* Prof. dr Slobodan Nešković je redovni profesor Fakulteta za ekonomiju i inženjerski menadžment u Novom Sadu.

nom okruženju nijedna kompanija niti zemlja ne mogu da zanemare potrebu za konkurisanjem, jer samo konkurentnost obezbeđuje društveni rast i razvoj. Danas su stvorene materijalne vrednosti sve više rezultat nematerijalnih činilaca, a temelj svake uspešne proizvodnje su specifična znanja i sposobnosti zaposlenih. Proizvodni proces se iz čisto radnog pretvorio u naučni proces, čiji rezultat su novi industrijski materijali, nove proizvodne tehnologije, nov/poboljšan dizajn proizvoda, novi oblici uslužnih proizvoda i sl. Intelektualna svojina danas predstavlja resurs od velikog značaja, a najuopštenije bi se moglo reći da je reč o svojini na nematerijalnim, intelektualnim dobrima koja su rezultat ljudskog umnog stvaralaštva. Svoju ekonomsku, tj. komercijalnu vrednost dobija kada se nađe na tržištu, čime proizvodi merljive ekonomske koristi svojim vlasnicima u vidu povećanja prihoda i/ili uštede troškova, što su veoma važni faktori koji determinišu konkurentsku prednost, a samim tim i društveni razvoj. Iz navedenih razloga, mnoge kompanije i države danas koriste svoju intelektualnu svojinu, kako bi na različite načine unapredile sopstvenu konkurentsku poziciju i ostvarile što veći profit. Svesne važnosti ovog kapitala mnoge zemlje sve više ulažu u ovaj resurs, čime se borba za globalni prestiž u svetu prenosi na teren naučno-tehnološko-istraživačkog razvoja.

Ekonomija zasnovana na znanju

Globalizacija predstavlja skup različitih procesa koji u osnovi imaju ideju razvijanja i povezivanja sveta. Takođe, ovaj pojam upotrebljava se svaki put kada se pokušava objasniti i razumeti širok dijapazon promena u raznim oblastima koje su zahvatile svet u celini i koje dovode do značajnog porasta međunarodne razmene. Pojam globalizacije danas se ne može izbeći bez obzira na to o kojem aspektu života se radi pošto su globalizacijom obuhvaćeni svi institucionalni oblici i sve sfere društvenog razvoja. Iako postoje različite dimenzije globalizacije koje su međusobno neraskidivo povezane, globalizacija se najčešće izjednačava sa ekonomskom globalizacijom. Na ekonomskoj ravni globalizacija se prvenstveno manifestuje kroz tehničko-tehnološku superiornost, čiju osnovu čine specifična zaštićena znanja. Znanje oličeno u naučno-tehnološkim dostignućima ubrzava proces globalizacije, pojačava međuzavisnost u svetskoj privredi i na svetskom tržištu, određujući tempo i procese društvenog razvoja u globalu. Zahvaljujući novim tehnologijama, komunikaciji i novoj ekonomiji, globalizacija je nametnula svetu nova pravila, nove sadržaje, nove dimenzije i nova znanja, tačnije oblikovala je nove uslove kojima se moraju prilagoditi svi koji žele uspeti. Ona ima određene zahteve: stalno ulaganje u znanje, tehnologije, istraživanje i razvoj i svako ko zaostaje u tom procesu ili se na vreme ne uključi u njega bitno zaostaje.

Ono što sasvim sigurno karakteriše savremenu privredu jeste tendencija povećanja nematerijalnih investicija, koje su krajem 70-ih godina prošlog veka imala gotovo beznačajan udeo u poslovnima kompanija, dok je danas taj udeo u pojedinim granama industrije porastao čak na 90%.

Slika 1 – Odnos materijalne i nematerijalne imovine u ukupnoj tržišnoj vrednosti 500 kompanija SAD u periodu 1975–2015.

(Izvor: abfjournal, Jan/Feb 2016¹)

Doba industrijalizacije dostiglo je svoj vrhunac i faktori na kojima je počivala dotadašnja uspešnost ekonomija nisu više bili dovoljni. Industrijsko doba zamenilo je postindustrijsko doba u kojem je proces globalizacije „smanjio svet” i nametnuo svima niz novih izazova u poslovanju. Kompanije sada mogu da pobeđuju (ili da gube) u tržišnom takmičenju ne samo na osnovu kapitala koji poseduju nego i na osnovu onoga što znaju.

INDUSTRIJSKO DOBA	EKONOMIJA ZNANJA
Proizvodnja - Tržište	Kupac - Konkurent
Finansijski kapital	Intelektualni kapital (inovacije, patenti, licence i sl.)
Izvesnost, predvidivost	Neizvesnost, turbulencije
Dugoročno planiranje	Kratkoročno, strateško planiranje
Nacionalna privreda	Svetsko tržište
Spore promene	Brze, svakodnevnne promene
Krute, nefleksibilne organizacije	Prilagodljive organizacije
Tržište regulisano zakonima	Liberalna/otvorena tržišta
Preduzetništvo po izboru	Društvena odgovornost, etika
Pretežno izvršni, rutinski rad	Kreativni rad, istraživanje, inovativnost i sl.
Koncentracija kapitala	Strateške poslovne jedinice
Masovna proizvodnja	Proizvodnja prilagođena kupcu
Kvantitet	Kvantitet + Kvalitet
Nacionalni menadžment	Internacionalni menadžment
Veliki proizvodni kapaciteti	Mali - fleksibilni proizvodni kapaciteti

Slika 2 – Karakteristike industrijskog doba i ekonomije znanja

(Izvor: autor)

¹ <http://www.abfjournal.com/articles/ip-asset-value-as-collateral-the-increasing-use-of-patents-as-collateral-in-asset-based-lending/>

I u novonastalim globalizovanim uslovima glavni cilj je profit, ali se on danas stvara na drugi način: 1) strateškim planiranjem; 2) stvaranjem dodatne vrednosti znanjem, tj. korišćenjem intelektualnog kapitala; 3) brzim prilagođavanjem promenama u okruženju; 4) povećanjem vrednosti tržišnih marki, zaštićenih prava, patenata i ostalih relevantnih oblika intelektualne svojine; 5) prikupljanjem i upravljanjem znanjem koje se nalazi u kompaniji; 6) podsticanjem i podržavanjem kreativnosti i inovativnosti svih zaposlenih i sl. Ovakav način razmišljanja i funkcionisanja omogućuje svakoj kompaniji postizanje društvenog rasta i održavanje konkurentne prednosti na tržištu. Da bi se navedeni ciljevi ispunili neophodno je osposobiti kompaniju da se prilagođava promenama u okruženju, a krajnji rezultat ovih postupaka biće pretvaranje tradicionalne kompanije u savremenu, „inteligentnu” kompaniju, čija će se snaga, moć i jačina temeljiti na znanju.

Jedna od najvidljivijih karakteristika današnjeg vremena jeste brzina širenja rasta znanja. Prosečna osoba koja je živela u 17. ili 18. veku tokom svog ukupnog života mogla je da dođe u posed informacija koje se danas nalaze u jednom nedeljnom izdanju bilo kojih novina. Celokupno znanje ljudske civilizacije sakupljeno do 1900. godine se udvostručilo do 1950, a učetrostručilo do 1960. Taj trend se nastavio i dalje, tako što se ukupno znanje udvostručavalo svakih 5 do 8 godina. Razvoj tehnologije i masovna upotreba računara doveli su do toga da se danas za godinu dana na internetu pojavi više informacija nego ukupno u svim prethodnim godinama ljudske istorije. Monopol nad znanjem nekada se mogao zadržati prilično dugo, a kompanije su imale desetine godina vremena da sopstvena specifična znanja, prednosti i jedinstvenosti iskoriste na globalnom nivou. Pošto se znanje veoma sporo širilo, konkurentima je trebalo prilično dugo da saznaju šta se dešava i da „prekopiraju” ideju. To, međutim, danas više nije slučaj, jer se znanje širi svetom gotovo trenutno.

Kada se govori o učenju kao procesu sticanja znanja, važno je napraviti razliku između eksplicitnog i tacitnog znanja:

– *eksplicitno (kodifikovano) znanje* je znanje koje je ugrađeno u proizvode/usluge kroz specifikacije, nacрте i sl. Izraženo je rečima i brojevima, pa se jednostavno prenosi i deli među pojedincima na formalan i sistematizovan način u obliku podataka, formula ili postupaka;

– *tacitno (tiho, nemo) znanje* je apstraktno, neformalno, personalno i iskustveno, stvoreno kroz iskustvo i učenje. To je znanje koje pripada samo pojedincu i teško se prenosi i imitira. Obuhvata veštine, kompetencije, verovanja, vrednosti i stavove. Ovo znanje je ključno za kompetitivnost u ekonomiji zasnovanoj na znanju i predstavlja osnovu za postizanje konkurentne prednosti. Kada se govori o znanju, odnosno sposobnosti učenja kao bitnom nematerijalnom resursu, prvenstveno se misli na njegov tacitni deo. Smatra se da danas gotovo svaka vrsta posla zahteva tacitno znanje koje je utkano u organizacijske rutine, procese, proizvode/usluge i sl.

U novoj ekonomiji u potpunosti je promenjen i način stvaranja vrednosti u kompanijama. Vrednost koju kompanije danas stvaraju u poslovnom procesu proizlazi, pre svega, iz znanja, sposobnosti i veština ljudi koji su zaposleni u njoj ili koji sa njom saraduju. „Ekonomija znanja iziskuje promene u procesu kreiranja vrednosti i izvorima konkurentne prednosti. U svim industrijama, konkurentnost sve više zavisi od načina na koji ljudi prikupljaju, organizuju i komercijalizuju svoj know-how”.² U savremenim poslovnim sistemima znanje ima

² Čabrilo, S. (2008). Istraživanje indikatora za merenje intelektualnog kapitala u organizacijama. Doktorska disertacija, Novi Sad, Univerzitet u Novom Sadu, Fakultet tehničkih nauka.

dva oblika: 1) *materijalni oblik* (planovi, projekti, patenti, licence, baze podataka, računarski programi i sl.); 2) *nematerijalni oblik* (znanje, veštine, iskustvo, sposobnost rešavanja problema i sl.). Ljudsko znanje danas je postalo dominantan faktor u stvaranju i održavanju društvenog rasta i najvažniji potencijal svake kompanije, a razvoj informacionih tehnologija doprineo je da se čitava globalna ekonomija u sve većoj meri oslanja na neopipljive resurse. Krajnji rezultat toga jeste da je čovek (tj. njegov intelekt) postao centar mete industrijske špijunaže. U istraživanju konkurentskih aktivnosti na meti je sve što donosi profit: proizvodne, finansijske, organizacione, marketinške, tehničke, naučne i druge zaštićene informacije i podaci. „Ekonomska tj. industrijska špijunaža u savremenom međunarodnom ambijentu predstavlja instrument za postizanje kompetitivne prednosti kompanija, unapređenje nacionalne ekonomije i realizaciju nacionalnih interesa svake zemlje. Primenom legalnih i nelegalnih sredstava koji su veoma često nespojivi sa etičkim normama poslovanja, teži se eliminisanju konkurenata. Krajnji cilj ekonomske špijunaže jeste doći u posed znanja i informacija drugih zemalja koji se koriste u nauci, tehnologiji i proizvodnji”³.

Može se zaključiti se da se nova ekonomija 21. veka zasniva na znanju, tj. na podizanju intelektualnog resursa, koji je postao prvi preduslov za povećanje efikasnosti rada i najvažniji potencijal svake savremene organizacije. Snaga i veličina preduzeća u staroj ekonomiji ogledala su se u materijalnoj imovini (zemljište, nekretnine), dok se današnja ekonomija i njena jačina karakterišu stvaranjem nematerijalne imovine (specifičnih znanja, patenata, licenci, know-how-a i sl.). Ove činjenice pokazuju da uspešnost poslovanja i društveni rast u savremenim uslovima sve više zavise od intelektualnog potencijala. U krajnje konkurentnoj, globalnoj ekonomiji, gde faktori proizvodnje, poput kapitala, tehnologija, sirovina i informacija mogu biti kopirani, ljudi sa svojim znanjem postaju najvažniji resurs i izvor stalne konkurentne prednosti. Izrazito jaka konkurencija koja egzistira na svim tržištima i u svim poslovnim delatnostima, visok stepen razvoja tehnologije i sve lakša dostupnost znanju i informacijama (bilo legalnim, bilo nelegalnim putem) u velikoj meri otežavaju zauzimanje dobre tržišne pozicije i ostvarivanje društvenog rasta i razvoja jedne zemlje.

Intelektualna svojina kao značajan faktor savremenog društvenog razvoja

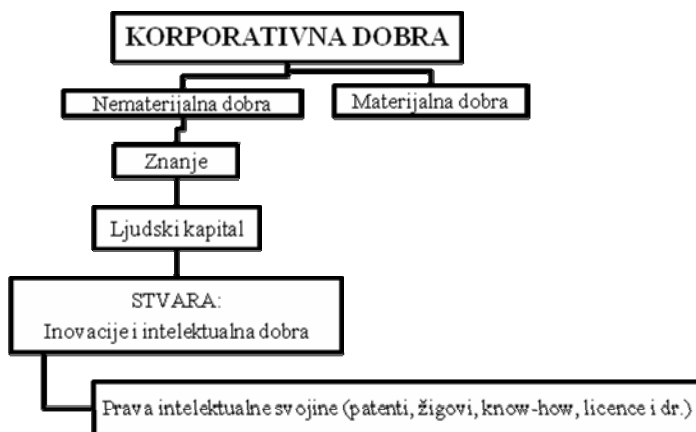
Intelektualna svojina stvara pravne pretpostavke da kreativni ljudi žive od svog rada. Ta moralna ideja – da intelektualni rad mora da bude nagrađen takođe je i pretpostavka ekonomskog i kulturnog razvoja svakog modernog, civilizovanog društva. U savremenom svetu već odavno ne postoji nijedna razvijena zemlja ili prosperitetno društvo, koje nema razvijen sistem zaštite intelektualne svojine. Sam pojam intelektualne svojine označava posebna, specifična prava koja imaju autori, pronalazači i ostali nosioci prava intelektualne svojine. Intelektualna svojina ne predstavlja materijalno vlasništvo nad nekim predmetom. Ona je pravo, tj. skup ovlašćenja koje pravni poredak određene zemlje priznaje nosiocu prava intelektualne svojine. Iako se radi o veoma kompleksnom pravnom pojmu, najuopštenije bi se moglo reći da je reč o svojini na nematerijalnim, intelektualnim dobrima koja su rezultat ljudskog umnog stvaralaštva.

³ Nešković, S., (2011), *Ekonomska špijunaža u savremenoj međunarodnoj konstelaciji, Ekonomija teorija i praksa*, 4 (1), Novi Sad: Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment, str. 111-127.

Značaj intelektualne svojine prvi put je priznat u Pariskoj konvenciji za zaštitu industrijske svojine iz 1883. godine i u Bernskoj konvenciji za zaštitu književnih i umetničkih dela iz 1886. Zahvaljujući vrlo ranim multilateralim konvencijama, područje intelektualne svojine je jedna od retkih grana prava koja ima visok stepen usaglašenosti u većini pravnih sistema. Uz mnoge međunarodne organizacije, koje su se tokom vremena menjale, danas pri UN deluje Svetska organizacija za intelektualnu svojinu WIPO, koja ima više od 180 zemalja članica, a čije su glavne aktivnosti usmerene na uspostavljanje međunarodnih normi i standarda u ovoj oblasti. Donošenje međunarodnih konvencija i sporazuma, kojima se uspostavljaju standardi i jedinstvenost postupaka pravne zaštite, pokazuju da se intelektualna svojina sve više posmatra kao globalni fenomen, pa se, shodno tome, i pravno rešava na globalnom nivou.

Prava intelektualne svojine imaju svoje društveno i ekonomsko opravdanje, jer nameću disciplinu na tržištu, regulišu protok informacija i garantuju nosiocima prava i ovlašćenim korisnicima uživanje njihovih prava. Takođe, ova prava mogu imati ključnu ulogu u mnogim oblastima poslovnih aktivnosti i skoro svim aspektima kompanije. Ona su deo portfolia kompanije i mogu biti prodana ili licencirana. Mogu biti obezbeđenje za dobijanje zajmova za finansiranje poslovnih aktivnosti, značajna su u procesu razvoja proizvoda/usluge, deo su ljudskog kapitala koji je danas nosilac gotovo svakog uspešnog poslovanja, omogućavaju prepoznatljivost i, samim tim, olakšavaju marketing aktivnosti (npr. zaštićene marke Coca-Cola, Mc Donalds, Nivea, Mercedes i sl.), značajna su u sudskim sporovima i arbitražama (čuveni spor između Apple-a i Samsunga oko patentnih prava), imaju prednost u slučajevima joint venture (Nestle i Coca-Cola, Samsung i Sony, Renault i Nissan, Volkswagen i Ford i dr.) i dr. Ovde su navedeni samo neki od značajnih aspekata prava intelektualne svojine u savremenom poslovanju, dok je delokrug uticaja ovog resursa na efekte poslovanja u globalnom poslovnom okruženju, naravno, mnogo širi i dublji.

Kao što je već napomenuto, vrednost kompanija danas proizilazi iz njihovih nematerijalnih dobara, posebno intelektualnih dobara. To je naročito očigledno u slučaju intelektualne svojine, pogotovo patenata, licenci, zaštićenih robnih marki, know-how-a i sl.

Slika 3 – Sastav korporativnih dobara u ekonomiji znanja
(Izvor: Jovanović, Matović, Petrović, 2011, str. 95)

Kompanije koje svoju snagu i konkurentnost baziraju na znanju sopstvenog ljudskog kapitala otvaraju sebi mogućnosti da vrše eksploataciju ovih resursa i tako ostvaruju profit i kompetitivnu prednost na dva načina: 1) implementacijom zaštićenih pronalazaka u nove proizvode/postupke/usluge i 2) licenciranjem drugim firmama i organizacijama.

Velike kompanije su oduvek u istraživanje i razvoj ulagale mnogo svojih resursa. Te investicije su im omogućavale da stvore nove proizvode/usluge, da se razviju i postanu vodeće u oblasti u kojoj posluju. Zahvaljujući sopstvenim patentiranim inovacijama, mnoge kompanije iz SAD, Japana, Južne Koreje, Nemačke i drugih zemalja postale su industrijski giganti i stubovi svojih nacionalnih privreda, a neke su postale i globalni lideri na svetskom tržištu. Takođe, izveštaji Svetskog ekonomskog foruma o globalnoj konkurentnosti (WEF) poslednjih nekoliko decenija ukazuju na korelaciju između zaštite prava na intelektualnu svojinu i nacionalne konkurentnosti i društvenog razvoja. Zemlje koje imaju najstrožu zaštitu intelektualne svojine uglavnom su u vrhu zemalja prema indeksu rasta konkurentnosti (GCI) Svetskog ekonomskog foruma. Ono što praksa pokazuje jeste činjenica da nova tehnologija ima dodatnu tržišnu vrednost ako je zaštićena patentom, pojedini proizvod je tržišno vredniji ako je označen prepoznatljivim, registrovanim žigom, dok će među brojnim sličnim proizvodima u prednosti uvek biti onaj koji ima privlačan industrijski dizajn pravno zaštićen od imitiranja.

Intelektualna svojina u Srbiji – društveni kontekst

Proces globalizacije i svi njegovi uticaji doveli su do toga da je intelektualna svojina od čisto pravne kategorije postala moćan alat u današnjem poslovanju. Što se tiče zaštite prava intelektualne svojine, u Republici Srbiji postoje brojne institucije koje se bave problematikom ove oblasti. To su: Zavod za zaštitu intelektualne svojine, Tržišna inspekcija, carinski organi i institucija sudstva. Svetska iskustva pokazuju da borba protiv ovog problema nije i ne može biti u nadležnosti samo jedne institucije. Ona uvek podrazumeva koordinirano delovanje različitih državnih struktura i nosilaca prava, a primeri drugih zemalja dokazuju da jedino takav pristup donosi pozitivne rezultate. Navedene institucije moraju sarađivati međusobno, ali i sa privatnim sektorom – nosiocima prava intelektualne svojine kroz razmenu informacija, iskustava i na svaki drugi način u borbi protiv ugrožavanja ovog prava.

Jedno od pitanja koje se nameće jeste: zašto promovisati i štititi intelektualnu svojinu? Pre svega, zato što u savremenom svetu pravna zaštita ovog značajnog potencijala podstiče društveni rast i razvoj, stvara nove poslove, vodi daljim inovacijama i znatno poboljšava kvalitet života. „Efikasan i pravedan sistem intelektualne svojine može da pomogne svim državama da ostvare svoj potencijal u intelektualnoj svojini kao moćno oruđe ekonomskog razvoja i društvenog i kulturnog blagostanja. Sistem intelektualne svojine pomaže da se napravi ravnoteža između interesa pronalazača i javnog interesa, obezbeđujući okruženje u kome kreativnost i pronalazaštvo mogu da cvetaju, na korist svima. Prava intelektualne svojine nagrađuju stvaralaštvo i ljudski um koji je pogonsko gorivo napretka čovečanstva”.⁴ S tim u vezi, Republika Srbija donela je Zakon koji se tiče sprovođenja zaštite prava intelektualne svojine. Cilj ovog

⁴ Opširnije u: Zavod za intelektualnu svojinu Republike Srbije, Šta je intelektualna svojina?, str. 3, <http://www.zis.gov.rs/upload/documents/pdfsr/pdf/stajainteletalnasvojina.pdf>

Zakona je utvrđivanje posebnih ovlašćenja nadležnih organa (organa državne uprave i organizacija koje vrše javna ovlašćenja), radi efikasne zaštite prava intelektualne svojine. Osnov za donošenje ovog Zakona je Direktiva EU, Evropskog parlamenta i Saveta Evrope. Zakon obuhvata sva prava intelektualne svojine – autorsko i srodna prava, žigove, oznake geografskog porekla, industrijski dizajn, patente i topografije integrisanih kola. U tom kontekstu, pored pomenutih institucija koje se bave intelektualnom svojinom i njenom zaštitom, od velike je važnosti i edukacija po pitanju prava intelektualne svojine, posebno mladih, koji će u bliskoj budućnosti postati produktivni građani koji će svojim radom, inovacijama i novim znanjima biti u mogućnosti da daju doprinos društvu. Značaj obrazovanja mladih u oblasti intelektualnog kapitala i intelektualne svojine naznačen je i u okviru Strategije nacionalnog razvoja intelektualne svojine.⁵ Veoma je važno podizanje javne svesti u obrazovanju, posebno uspostavljanje nastave iz prava intelektualne svojine. Iako se edukacija studenata iz ove oblasti već tradicionalno u Srbiji izvodi na fakultetima koji izučavaju pravo, spomenute promene uslovljavaju uvođenje nastave iz ove oblasti i na drugim fakultetima. Visokoobrazovne institucije moraju učiniti veće napore kako bi edukovale studente o tome šta su intelektualni kapital i intelektualna svojina i u čemu je njihov značaj. Studenti moraju da budu upoznati sa elementarnim aspektima intelektualne svojine, jer će jedino tako moći u potpunosti da iskoriste njene prednosti. To dodatno dobija na značaju pošto sve više fakulteta dolazi u dodir sa intelektualnom svojinom i to kroz stvaranje pronalazaka u istraživačkim aktivnostima i transferom tehnologije. Patentiranjem svojih pronalazaka i njihovim licenciranjem, ove institucije mogu ostvariti značajnu ekonomsku dobit. Međutim, da bi se dobit ostvarila, i zaposleni i studenti moraju da poseduju znanja kako bi prepoznali potencijalne pronalaskе, načine na koje se oni mogu zaštititi i komercijalno iskoristiti. Nastava o intelektualnoj svojini na svim fakultetima studentima bi pružila priliku da steknu znanja o ovoj oblasti i bliže se upoznaju sa načinima njenog korišćenja u struci koju izučavaju. Ovi programi podstakli bi i diskusije o korišćenju intelektualne svojine u inovativnim procesima i prikazali bi kako se pomoću pojedinih prava mogu steći konkurentne prednosti u poslovanju.

Odgovarajuća primena zakona iz oblasti prava intelektualne svojine važna je za Republiku Srbiju iz sledećih razloga:

1) *Krađa intelektualne svojine nanosi značajnu štetu Srbiji* tako što smanjuje poreske prihode i odvraća investitore, što za posledicu ima izgubljena radna mesta i manje novca u budžetu za škole, bolnice, saobraćajnu infrastrukturu, penzije i dr.

2) *Krađa intelektualne svojine nanosi štetu potrošačima Srbije* koji rasipaju novac, a mogu sebe i druge dovesti u opasnost kupovinom nelegalnih, falsifikovanih proizvoda (kao što su npr. delovi za automobile, nelegalni softveri, lekovi i sl.).

3) *Zaštita prava intelektualne svojine tesno je povezana sa konkurentnošću jedne države*. Intelektualna svojina je važna za rast malih i srednjih preduzeća, jer često jedan patent može predstavljati jedinu prednost koju mala kompanija ima u odnosu na veličinu, položaj na tržištu ili finansijsku snagu velike kompanije.

4) Donošenje i sprovođenje Zakona iz oblasti zaštite intelektualne svojine bitno je i za napore Srbije po pitanju članstva u WTO i EU, što su važni ciljevi naše zemlje. Član 75. Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju predviđa da će Republika Srbija „preduzeti sve neo-

⁵ Opširnije u: Strategija razvoja intelektualne svojine
http://www.zis.gov.rs/upload/documents/pdf_sr/pdf/Strategija%20razvoja%20intelektualne%20svojine.pdf

phodne mere kako bi najkasnije 5 godina od stupanja na snagu ovog Sporazuma obezbedila nivo zaštite intelektualne, industrijske i komercijalne svojine koji je sličan nivou koji postoji u Zajednici, uključujući i delotvorna sredstva za sprovođenje tih prava”.⁶ U prelaznom sporazumu između Srbije i EU naša zemlja obavezna je da preduzme sve mere kako bi garantovala stepen zaštite prava u oblasti intelektualne, industrijske i komercijalne svojine, koji je sličan stepenu u EU, uključujući i delotvorna sredstva za sprovođenje tih prava.

5) Zaštita prava intelektualne svojine štiti međunarodni ugled Srbije kao poželjne destinacije za poslovanje. Strani investitori nerado donose inovativne tehnologije na tržišta u razvoju, ako ne postoji način da efikasno zaštite i sprovedu svoja prava. U zemljama u tranziciji, kao što je Srbija, pravo intelektualne svojine ima jednu dodatnu karakterističnu funkciju koja je, sa stanovišta tekuće ekonomske politike, ponekad čak u prvom planu. Reč je o funkciji privlačnja stranih direktnih investicija. Efikasna pravna zaštita intelektualne svojine nesumnjivo ohrabruje inostrane firme da u zemlju donesu proizvodnju i usluge zasnovane na novim tehnologijama, renomiranim robnim i uslužnim markama, kao i kreativnu industriju. Delotvoran sistem zaštite intelektualne svojine treba da predstavlja sastavni deo poslovnog okruženja. On povoljno utiče na razvoj domaće ekonomije zasnovane na znanju i deluje podsticajno na projekte istraživanja i razvoj sektora nove ekonomije. Na taj način srpska privreda može od korisnika zaštićenih intelektualnih dobara postati njihov davalac, što srednjoročno i dugoročno može povoljno delovati na njene spoljnotrgovinske performanse. Formiranje nacionalnog inovacionog sistema podrazumeva kompleksne pakete stimulativnih pravno-institucionalnih uslova za stvaranje novih intelektualnih dobara, njihov transfer i primenu u privredi.

Važno je naglasiti da je primena Zakona iz oblasti prava intelektualne svojine izazov sa kojim se suočavaju sve zemlje sveta. Zakon iz oblasti prava intelektualne svojine imaće ključnu ulogu u zaštiti sve sofisticiranijih proizvoda i novih inovativnih tehnologija koji se razvijaju u Srbiji i njenim kompanijama. Zato je Vlada Republike Srbije 2011. usvojila već spomenutu Strategiju razvoja i zaštite intelektualne svojine koja je kompatibilna sa razvojnim interesima zemlje koji su projektovani u Strategiji održivog razvoja i koja sadrži značajne aktivnosti za unapređenje inovativnosti u Srbiji. Strategiju je izradio Zavod za intelektualnu svojinu Srbije u saradnji sa Svetskom organizacijom za intelektualnu svojinu WIPO i nekoliko drugih ministarstava. Strategija daje jasan pregled trenutnog stanja zaštite intelektualne svojine u Republici Srbiji, određuje ciljeve koji bi trebalo da budu ostvareni do 2015. godine, kao i načine za ostvarenje tih ciljeva. Neki od tih ciljeva već su ostvareni; donesen je Zakon o zaštiti poslovnih tajne i urađeno je mnogo na planu edukacije i podizanja javne svesti o značaju zaštite intelektualne svojine. Ovom strategijom Srbija se legitimise kao zemlja koja prepoznaje značaj intelektualne svojine na način na koji je to učinjeno u Evropskoj strategiji za pametan, održiv i sveobuhvatan rast – EVROPA 2020, koju je usvojio od strane Evropski savet 2010. godine. Pored toga, u Zavodu za intelektualnu svojinu Srbije 2010. je otvoren Edukativni i informativni centar (EIC), koji obučava domaće privrednike, istraživačke institute, sudove, policiju, tržišnu inspekciju, carinu, medije i druga pravna lica o značaju zaštite patenata, autorskih prava, žigova, dizajna, oznaka geografskog porekla i drugih pronalazaka, kao i o razvoju profesionalnih sposobnosti u tim oblastima.

⁶ Ekonomsko-privredni vodič kroz Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju http://www.pks.rs/SADRZAJ/Files/Biro%20za%20saradnju%20sa%20EU/EP_vodic_kroz_SSP.pdf, str. 57-59.

U poređenju sa razvijenim zemljama, inovacioni potencijal Srbije je u lošijem položaju u pogledu pristupa tržištu, izvorima finansiranja i investicijama u istraživanje i razvoj novih proizvoda/usluga. Da bi unapredila svoju konkurentnost, privreda naše zemlje mora da sprovede niz promena. Nažalost, potkrepljeno svakodnevnim primerima iz prakse, može se zaključiti da Srbija nema baš najjasniju strategiju razvoja i primene znanja u ekonomiji znanja. Na osnovu svega navedenog, može se zaključiti da se u Srbiji, iako postoje određeni pozitivni pomaci (uglavnom uslovljeni od EU i drugih međunarodnih institucija), još uvek ne pridaje dovoljno značaja zaštiti i vrednovanju intelektualne svojine. To je posebno vidljivo u neodgovornom i nezainteresovanom odnosu prema zaštiti oznaka geografskog porekla i u veoma malom, gotovo zanemarljivom ulaganju u nauku i naučna istraživanja, što, nažalost, rezultira minornim brojem inovacija i zaštićenih prava, a samim tim i prihodima koji bi se mogli ostvariti od njih. Kako god, pred Srbiju su stavljeni novi izazovi u pogledu unapređenja konkurentnosti i ostvarenja društvenog razvoja, a budućnost donosi obavezu ispunjenja još zahtevnijih uslova.

Bezbednost intelektualnog resursa u Srbiji

U savremenom svetu države se više ne osvajaju toliko na bojištu koliko putem privrede, proizvodnje, nauke i novih ideja. I pored toga, o ovoj temi se u našoj zemlji malo govori, a još manje deluje. Kod zemalja u razvoju, posebno kod zemalja u tranziciji, ova vrsta delatnosti je veoma malo poznata, dok je u visokorazvijenim zemljama obezbedila značajno mesto u teoriji i naučnim krugovima, i zauzela vidno mesto među preduzetnicima i u praksi kompanija.⁷ U Republici Srbiji, otuđivanje intelektualne svojine je sve češći oblik ugrožavanja preduzeća, mada do sada ova problematika nije ozbiljno tretirana, njeni efekti nisu objektivno prikazivani, niti se ozbiljno radilo na njenoj eliminaciji. Za razliku od razvijenih država, oticanje važnih poslovnih saznanja i informacija još uvek se ne smatra velikom štetom. Sa problemom otuđivanja intelektualnog kapitala i intelektualne svojine u Srbiji se najčešće susreću uspešne firme (uglavnom inostrane) čije modele poslovanja, važne klijente ili uspešno plasirane proizvode pokušavaju da preuzmu druge kompanije, a najčešći metod pribavljanja podataka je kroz transfer radne snage. Iako veliki broj, posebno inostranih kompanija koje rade u Srbiji, u ugovorima o radu imaju klauzule o obavezi čuvanja poslovnih tajni, a često i zabranjuju radnicima koji odu iz firme da se u određenom periodu zaposle u srodnoj grani, takve obaveze prema bivšem poslodavcu malo ko poštuje zahvaljujući „rupama” u našim zakonima. Ključna slaba karika je uvek čovek, a stručnjaci se slažu da su u vreme krize posebno osetljive dve kategorije ljudi. To su, pre svega, radnici koji su ostali bez posla, a imali su pristup podacima, kao i oni koji su zaposleni, ali im je smanjena plata. Potencijalne mete najpre su kompanije sa sopstvenom robnom markom, kao što su pivare, proizvođači vode, cementare, farmaceutske kompanije i kompanije za informatičku tehnologiju. Sa druge strane, čini se da domaći proizvođači ne strepe previše od ovog oblika ugrožavanja poslovanja, verujući da od njih nema šta da se ukrade, jer je poznato da i ono malo proizvodnje u Srbiji kaska za svetom bar dve tehnološke generacije. Uzroci ta-

⁷ Opširnije u: Nešković, S., (2012), Ekonomske implikacije informacionog ratovanja u savremenim međunarodnim odnosima, Ekonomija teorija i praksa, 5 (2), Novi Sad: Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment, str. 8-12.

kvog stanja su navike iz vremena socijalizma, kada društvena preduzeća ne samo da nisu štitila sopstvene informacije, projekte i stručna znanja, nego su ih čak i besplatno davala. Mada je zaštita intelektualnih resursa kod jednog dela poslovnih subjekata sa ovih prostora poslednjih godina napredovala i dalje je na vrlo niskom nivou, posebno u poređenju sa razvijenim privredama sveta. Stiče se utisak da u Republici Srbiji izuzetno mali broj kompanija na organizovan način štiti sopstveni intelektualni kapital i sve njegove oblike. Raspoloživi podaci ukazuju na to da se poslovno-zaštitna delatnost sprovodi samo u jednom (malom) broju korporacija koje posluju na ovom području.

Može se oceniti da kompanije u Republici Srbiji u celini nedovoljno ulažu u bezbednost svog resursa znanja, pri čemu su izuzeci finansijske institucije i korporacije koje na ovo područje dolaze iz razvijenih ekonomija, u kojima je bezbednost od vitalnog značaja za normalno funkcionisanje. U nastojanju da se održe na tržištu, one se fokusiraju na blagovremenu identifikaciju i procenu pretnji vezanih za poslovanje, na upravljanje rizicima, kao i na efikasiju i širu implementaciju odbrambenih mehanizama. U poređenju sa stanjem u razvijenim ekonomijama, implementacija sistema korporativne bezbednosti i zaštite intelektualnog kapitala u našoj zemlji je u velikom zaostatku, a prate je i brojni problemi. Među njima su najvažniji: izostanak odgovarajućih standarda i profesionalne etike u radu, neadekvatna obučenosť kadra i nedovoljna materijalno-tehnička opremljenost. U većini kompanija u Srbiji ostvaruju se samo neke od funkcija ekonomske špijunaže i bezbednosti intelektualne svojine. U nekim privrednim subjektima obavljaju se poslovi koji se tiču fizičke i tehničke bezbednosti, procene rizika i bezbednosti poslovanja. Međutim, znatno niže na listi prioriteta poslovnih subjekata su informaciona i administrativna bezbednost, program edukacije i razvoja bezbednosne kulture zaposlenih, prevencija i zaštita od otkrivanja poslovnih tajni. S tim u vezi, nužno je da se deo profita investira u uspostavljanje i unapređenje sistema zaštite korporativne bezbednosti, jer je u pitanju funkcija koja predstavlja značajnu podršku poslovnom uspehu kompanija. To se posebno odnosi na zaštitu specifičnih znanja, industrijske svojine i inovacija i bezbednosnu edukaciju zaposlenih u kompanijama.

Zaključak

Savremeno tržišno okruženje karakterišu novi uslovi poslovanja koji se moraju uvažavati ako se želi učestvovati u konkurentskom takmičenju i postići sopstveni društveni rast i razvoj. U „društvu znanja“ razvoj se bazira se na ljudskom znanju i iskorišćavanju potencijalnih šansi i mogućnosti za čiju realizaciju je neophodno ljudsko znanje. Postizanje i očuvanje društvenog rasta danas je nemoguće bez proizvodne i izvozne orijentisanosti bazirane na specifičnim zaštićenim znanjima, inovacijama i tehnologiji.

Zaštita intelektualne svojine predstavlja veoma značajan deo društvenog razvoja. Kvantitet i kvalitet intelektualne svojine su u tesnoj vezi sa društvenim rastom, posebno kod zemalja u razvoju i zemalja u tranziciji, jer vrlo često specifično znanje može predstavljati jedinu prednost koju „mali“ imaju u odnosu na „velike“. Adekvatno zaštićena intelektualna svojina omogućava vlasnicima da imaju korist od svojih znanja i naučnog stvaralaštva, kao i da spreči bilo kakvo kopiranje, zloupotrebu ili nepošteno sticanje profita od znanja koje je u njihovom vlasništvu. Najsigurniji način zaštite ovih vrednosti jeste registracija kod relevantne institucije koja garantuje zaštitu ovih prava. Na taj način konku-

rencija će biti onemogućena da jednostavno prekopira novi proizvod ili uslugu. Poslovne tajne i specifična znanja takođe mogu biti zaštićeni kroz sporazume o poverljivosti i ugovore sa zaposlenima. Licenciranje sopstvene intelektualne svojine drugima može biti dobar način za sticanje komercijalne dobiti i za širenje sopstvenog poslovnog modela uz male napore i mali rizik. Isto tako, kroz sličan aranžman može se dobiti pravo da se koristi intelektualna svojina drugih, što može pomoći proširenju i podizanju kvaliteta bez velikog investiranja. Države u kojima je zaštita intelektualne svojine neefikasna rizikuju gubitak prihoda u vidu zatvaranja radnih mesta, smanjenja poreskih prihoda, manje novca u budžetu, izostanak stranih investicija i inovativnih tehnologija, njihovi potrošači su u opasnosti kupovinom nelegalnih, falsifikovanih proizvoda i sl.

Ako Srbija želi da se uključi u međunarodnu trku i opstane u njoj, mora da uvaži principe na kojima počiva današnja ekonomija znanja. Izvor naših konkurentskih prednosti ne sme da bude jeftina radna snaga, već nivo njene stručnosti i njena (zaštićena) znanja. Međutim, naš sadašnji izvoz uglavnom se zasniva na cenovnoj konkurenciji, a ulaganja u ljudske resurse i zaštita intelektualne svojine su na nezadovoljavajućem nivou. Iako postoje određeni pozitivni pomaci na ovom polju, za postizanje značajnijih rezultata neophodno je sprovesti još niz promena. Da bi razvijala nove proizvode i usluge i tako ostvarila društveni rast i međunarodnu konkurentnost, srpska preduzeća moraću da povećaju ulaganja u razvoj i zaštitu sopstvene intelektualne svojine. Srbija može da postane globalno relevantna, ali je neophodno da se, mnogo više od trenutnog, ulaže u istraživanje, razvoj i zaštitu intelektualnog resursa u partnerstvu sa akademskim i drugim istraživačkim ustanovama i Zavodom za zaštitu intelektualne svojine. U isto vreme, neophodno je da se uspostavi jasnija i tesnija veza između nauke i industrije, što će ukloniti postojeći jaz između naučno-istraživačko-razvojno-inovacionog sektora i privrede. Takođe, od velike je važnosti reformisati obrazovni sistem koji će podržavati razvoj inovativnog mišljenja i promovisati značaj zaštite intelektualnog resursa. Za razliku od sadašnjeg stanja, rezultat tako unapređenog obrazovnog sistema može biti povećanje broja sopstvenih originalnih proizvoda, procesa i tehnologija, što bi povećalo konkurentnost, a samim tim i društveni razvoj Srbije. Iako postoje određene manjkavosti, Srbija je u poslednje dve decenije uradila mnogo na unapređenju zaštite i bezbednosti intelektualne svojine. Međutim, neophodno je uložiti dodatne napore da se kvalitet i kvantitet ovog resursa iskoriste kao najveća komparativna prednost koju danas posedujemo i da se na taj način ostvari pozitivan društveni razvoj.

Može se zaključiti da društveni rast i razvoj danas mogu ostvariti samo kompanije (države) čiji menadžment ozbiljno shvata i procenjuje vrednost sopstvenog znanja i koji ostvaruje efikasnu zaštitu sopstvene, kako materijalne, tako i intelektualne vrednosti. Ovu tvrdnju dokazuju mnoge vodeće svetske kompanije koje su, upravo zahvaljujući svojim patentiranim inovacijama, postale stubovi svojih nacionalnih privreda, industrijski giganti i lideri na svetskom tržištu.

Literatura

[1] Čabrilo, S. (2008). Istraživanje indikatora za merenje intelektualnog kapitala u organizacijama. Doktorska disertacija, Novi Sad, Univerzitet u Novom Sadu, Fakultet tehničkih nauka.

[2] Jovanović, S., Dragutinović, S., Petrović, D.S. (2010), Značaj vrednovanja i eksploatacije intelektualne svojine, *Industrija*, 38 (4), 13-28.

[3] Jovanović, S., Matović, D., Petrović, D.S. (2011), Vrednovanje intelektualne svojine, *Industrija*, 39 (2), 93-117.

[4] Kolaković, M., (2003), Teorija intelektualnog kapitala, *Ekonomski pregled*, 54 (11-12), 925-944, preuzeto sa: hrcak.srce.hr/file/40500, pristupano 23.01.2015.

[5] Marić, V. (2013), Zaštita intelektualne svojine u Srbiji, <http://www.madmarx.rs>, pristupano 1.11.2014.

[6] Martinet, B., Marti I. M. (1995), *L'intelligence économique: les yeux et les oreilles de l'entreprise*, Paris.

[7] Nešković, S., (2011), Ekonomska špijunaža u savremenoj međunarodnoj konstelaciji, *Ekonomija teorija i praksa*, 4 (1), Novi Sad: Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment.

[8] Nešković, S., (2012), Ekonomske implikacije informacionog ratovanja u savremenim međunarodnim odnosima, *Ekonomija teorija i praksa*, 5 (2), Novi Sad: Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment.

[9] Nešković, S. (2013), Ekonomska špijunaža i nove tehnologije u globalizovanoj međunarodnoj zajednici. *Vojno delo*, 65 (2).

[10] Nešković, S. (2014), Modern technology in the context of international economic warfare, *Proceedings 4th International Conference Emont-2014 "Economics and Management – based on New Technologies" 12-15.06.2014.*, Vrnjačka Banja, Serbia, Scientific and Tehnical Center for Intellectual Property.

[11] Nešković, S. (2014), Industrial intelligence and information warfare, with special emphasis on security companies, *Proceedings Vol.1, 14th International Conference RaDMI 2014 "Research and Development in Mechanical Industry"*, 18-21. September 2014, Topola, Serbia, Scientific and Technical Center for Intellectual Property.

[12] Nešković, S. (2015), Poslovna špijunaža i ugrožavanje informacionih sistema, *Zbornik radova 1. Međunarodna konferencija "Upravljanje znanjem i informatika" 28-31. januar 2015*, Novi Sad, Visoka tehnička škola strukovnih studija.

[13] Porter, Majkl E. (2007), *Konkurentnska prednost: ostvarivanje i očuvanje vrhunskih poslovnih rezultata*, prevod: Mira i Vera Gligorijević, Asee; Graph style, Novi Sad.

[14] Pokrajac, S. (2002), *Tehnologija, tranzicija i globalizacija*, Beograd: Vojna štamparija.

[15] Raičević, V. (2010), *Pravo industrijske svojine*, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe, Novi Sad.

[16] Ristić, Ž. (2001), *Menadžment znanja*, Beograd.

[17] Stewart, A. (1997), *Intellectual Capital - The New Wealth of Organizations*, Doubleday, New York.

Elektronski izvori:

<http://www.abfjournal.com/articles/ip-asset-value-as-collateral-the-increasing-use-of-patents-as-collateral-in-asset-based-lending/> [30.01.2016.]

Strategija razvoja intelektualne svojine

http://www.zis.gov.rs/upload/documents/pdf_sr/pdf/Strategija%20razvoja%20intelektualne%20svoje.pdf [5.11.2014.]

Zavod za intelektualnu svojinu Republike Srbije, Šta je intelektualna svojina?, str.3,

http://www.zis.gov.rs/upload/documents/pdf_sr/pdf/sta_je_intelektualna_svojina.pdf [5.11.2014.]

Ekonomsko-privredni vodič kroz Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju

http://www.pks.rs/SADRZAJ/Files/Biro%20za%20saradnju%20sa%20EU/EP_vodic_kroz_SSP.pdf, str. 57-59. [20.04.2015.]